

PALOTÁS GYÖRGY

A római sárkányos zászló, a draco

Katonai felszerelés vagy hatalmi szimbólum?

A római katonai történelemben fontos szerepet játszottak a hadi jelvények és a különböző alakú zászlók. Számos tanulmány jelent már meg a római zászlók (vexillumok) és az egyéb hadi jelvények (pl. aquila) használatáról és kultikus jelentőségéről.¹ Tanulmányomban egy kevésbé ismert, de annál érdekesebb jelenséget kívánok bemutatni. A római hadtörténelmet kutató történészek által már többször tanulmányozott hadi jelvény, az igen rejtélyes sárkányos zászló (draco) fontosságát két szempontból is szeretném ismertetni. Egyrészt ennek az eszköznek a katonai használatát érintem. Másrészt a hatalmi funkcióját is hangsúlyozni kívánom, amely politikai értelemben is fontos szerepet játszott a késő császárság korában.

A római katonai jelvények

A katonai zászlót latinul *signum*nak nevezték, amely „hadi jelvény”-t, és „zászló”-t, átvitt értelemben „csapat”-ot is jelentett.² A *signum* egy, a katonák számára jól ismert jelzési és gyülekezési pont volt a csatamezők káoszában. A római hadsereg változatos egységeinek szüksége volt egy eszközre azért, hogy felismerjék, lássák és kövessék egymást a harc során. Emellett a római hadi jelvények a katonai becsület (*virtus*) hathatós szimbólumai is voltak. Quintilius Varus Kr. u. 9. évi teutoburgi veresége után például számos hadjárat zajlott Germaniában, hogy visszaszerezzék a korábban elvesztett hadi jelvényeket. A zászlók kultuszáról és vallási jelentőségéről Tertullianus is említést tett a Kr. u. 2–3. század fordulóján: „A rómaiak egész katonai vallása jeleket imád, jelekre esküszik s e hadi jelvényeket az összes istenek fölé emeli. E hadi jelvények valamennyi odabiggyesztett képe keresztet füzéreiből válik.”³ (ford.: Városi István).

A hadi jelvényeken különféle állatok tűnhetek fel. Idősebb Plinius szerint a köztársasági hadsereg öt különböző hadi jelvényt hordozhatott: a sast, a farkast, a minotaurust, a lovat és a vadkant.⁴ A Kr. e. 104-es Marius-féle katonai reformok után a sas (*aquila*) válik a legfontosabb szimbólummá. További katonai szimbólumok voltak az *imago* és a *vexillum*. Az *imago* politikai jelentésű hadi jelvény volt, melynek hordozója az *imaginifer* volt. A *vexillum* hasonlított legjobban a mai zászlóhoz.⁵ Ez egy kicsi, négyzet alakú szövetdarab volt, amelyet keresztben egy hosszú rúdra erősítettek fel. Minden egyes *cohors*nak volt ugyanakkor egy kígyó formájú hadi jelvénye is (*draco*, δράκων), amelyet egy négyzet alakú szövetdarabból (*textilis anguis*) alakítottak ki.⁶ Ezt

¹ Rostovtzeff 1942. 92–106, valamint Coulston 1991. 101–114.

² A *signa militaria* (σημεῖα) „katonai zászló” vagy „hadi jelvény” volt. A rómaiak által használt legtöbb hadi jelvény maréknyi méretű volt, melyet egy lándzsa vagy egy rúd tetején helyeztek el. – Yates 1875. 1044–1046.

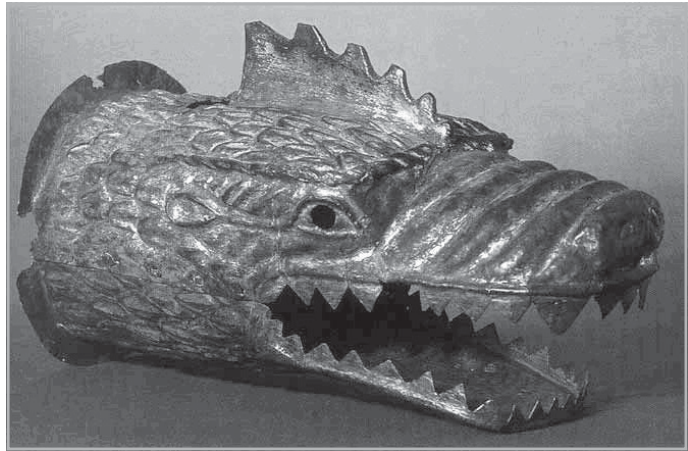
³ Tert. *apol.* 16.8: *Religio Romanorum tota castrensis signa veneratur, signa iurat, signa omnibus deis praeponit. Omnes illi imaginum suggestus in signis monilia crucum sunt.*

⁴ Plin. *nat.* 10.4.55.

⁵ Hordozója a *vexillarius* volt, Fields 2006. 58.

⁶ Sidon. *Apoll. carm.* 5.409.

egy aranyozott zászlórúdra emelték fel, amelyen erre a célra egy kereszttrúd volt hozzáillesztve.⁷ I. (Nagy) Constantinus (306–337) idejében egy keresztény emblémát szóttek bele arannyal a bíborszínű anyagba, amelyet *labarumnak* neveztek.⁸ A ténylegesen sárkánykígyóhoz hasonlító, hosszú farkban végződő hadi jelvények (*draco*) viszont valamikor a Kr. u. 2. század elején tűntek fel. A lat. *draco* szó a gör. δράκων „kígyó”, „sárkánykígyó” szóból származik.⁹

Sárkányos zászló bronzfeje (Niederbieber, Németország, forrás: <http://www.lectio.org.uk/articles/draco1.jpg>, 2011. 08. 30.)

A „*draco*” jellege és katonai használata a nomád népeknél

Eredetileg a steppei lovas népek fejlesztették ki a sárkányos zászlót, azonban később a parthusok és szaszanidák is megtették ugyanezt.¹⁰ Leginkább a szél irányának meghatározására használhatták a lovas íjászok.¹¹ Több dél-oroszországi lelőhelyen, így az Alsó-Volga vidéki Koszikában is került elő olyan ezüstedény, amelynek díszítése szarmata férfiak harcát jeleníti meg.¹² Az egyik leghíresebb ábrázolás az Orlatból származó csontlemezeken szerepel:¹³ a harci jelenet iráni nehézfegyverzetű páncélos lovasok felszerelését adja vissza rendkívül élethűen. A szkíta, esetleg szarmata eredetű sárkányos zászlóról a legpontosabb forrásunk L. Flavius Arrhianos 137-es munkája, a *Taktiké*.¹⁴ Arrhianos úgy vélte, hogy a sárkányos zászló szélzsákként való használata a szarmatákhoz kapcsolódott először a lovassági hadviselésben.¹⁵ Fontos azonban

⁷ Them. Or. 1.18.267, Claudian. IV. cons. Hon. 546, valamint VI. cons. Hon. 566.

⁸ Prudentius *Contra Symm.* 1.486.f, Euseb. *Vit. Const.* 1.31; Rostovtzeff 1942. 95.

⁹ A forrásainkban egyaránt megjelenik a zászlóra való utalásként a kígyó (*anguis*, *seprens*, ὄφις) és a sárkánykígyó (*draco*, δράκων) kifejezés is.

¹⁰ Vermaat 1999–2011. A sárkányos zászlót a steppei lovas népek közül bármelyik használhatta már a szarmatákat megelőzően is, Coulston 1991. 101–114. Ide lehet sorolni a parthusokat és a szaszanidákat is, akik kapcsán *Persici draconest* említ a *Hist. Aug. vita Aureliani* 28.4–5.

¹¹ Brzezinski–Mielczarek 2002. 38.

¹² Istvánovits–Kulcsár 2003. 55–57.

¹³ Az orlati leletek datálása vitatott a kutatók között. G. A. Pugachenkova, K. Abdullaev és V. Schiltz véleménye szerint valamikor a Kr. e. 1. század vége és a Kr. u. 1–2. század közötti időszakban készülhettek, tehát a szarmata néphez kötődnek. Mások viszont (B. Marshak, P. P. Azbelev) a hunok Kr. u. 4–5. századi megérkezéséhez kapcsolják a csontlemezek eredetét, Mode 2003.

¹⁴ A görög nyelvű szövegre a Teubner-féle kiadás alapján utalok: Flavii Arriani Quae extant omnia II: *Scripta Minora et Fragmenta*, 2nd. ed. A. G. Roos, Leipzig, 1968. 129–176.

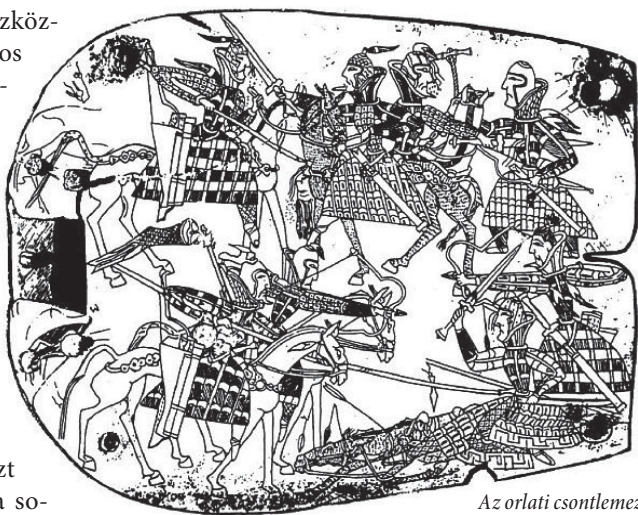
¹⁵ Arr. *Takt.* 35.1–2. Bár közvetlen kapcsolatot nem nevezett meg a szarmaták és a *draco* között, minthogy szkítákat (τοῖς Σκυθικοῖς) említett. A szkíta népvétet azonban minden nomád népre általánosan használták a római szerzők, Sidnell 2006. 265.

megállapítani, hogy ennek az eszköznek a használata nem egy bizonyos néphez köthető. Valószínűleg sárkányos zászló jelenik meg az orlati csontlemez központi alakjánál is.¹⁶

A görög nyelvű történet-író, Arrhianos azonban eredeti szarmata találmánynak tartja, melyet a rómaiak csak később, de Kr. u. 137-re már bizonyosan átvettek a saját lovas hadviselésükben. Arrhianos a rómaiak kiválóságát dicsérte, mivel azok nomád hatásra számos harceszköz is átvettek.¹⁷ A zászló bemutatása során ezeket írja: „Különböző zászlókkal (σημείους δὲ διακεκριμένους) támadnak, nemcsak

a rómaiaknál, hanem éppúgy a szkítáknál is azért, hogy a lovasrohamuk még színesebb és ugyanakkor még félelmetesebb legyen. A szkíták lobogói lándzsákon magasra feltartott egyforma hosszúságú sárkánykígyók (συμμέτρῳ δράκοντες). Ezt egymással összevarrt, festett ruharongyokból készítik; a fejük és a testük egészen a farkukig a kígyókhöz hasonló (εἰκασμένοι ὄφειν) azért, hogy ez a találmány még félelmetesebbnek látszódjon. Amikor a lovak egyáltalán nem mozdulnak meg, alkalmasint csak az alul lecsüngő, sokszínű ruharongyokat láthatod, azonban amikor lovasrohamot hajtanak végre, a keresztülhaladó (széltől) azok úgy felduzzadnak, hogy a vadállatokhoz kiváltképpen hasonlítanak, és valamennyire sziszegnek is, amikor a túlságosan nagy mozgásuktól a viharos szél keresztülhalad rajtuk.”¹⁸

A forrásunkból kitűnik, hogy a *draco* egy lyukas szájú sárkányfej volt, melyen a levegő a nyitott végű fokozatosan szűkülő hengeres formájú ruhaanyagon keresztül szabadon tudott áramlani.¹⁹ A régészeti leleteink, valamint a képzőművészeti alkotások alapján úgy látszik, hogy nem mindegyik zászlónak volt azonban sárkányos feje. Esetenként például lehetnek kutyafej és halfej formájúak is. Másrészt a többi fejnek egyáltalán nincs semmilyen állati alakja, pusztán

Az orlati csontlemez
rekonstrukciós rajza (M. Mode nyomán,
forrás: <http://www.transoxiana.org>)

¹⁶ „Az egyik lóra zászló van erősítve, ami jelzi, hogy lovasa jelentősebb a többinél”. A csatajelenet értelmezését Pugachenkova leírására alapozom. A magyar fordítás Z. Tóth Csaba: *Az orlati csontlemezről* c. cikkéből való.

¹⁷ Arr. *Takt.* 33.2–3: „A rómaiak méltók a dicsőítésre, minthogy nemcsak a saját hazai dolgaikat látták szívesen, hanem mindenholnán kiválasztva maguknak a nemeseket, azokat is sajátjukká formálták.” (ford.: Palotás György). A továbbiakban a főszovegben és a lábjegyzetekben közölt fordításokat a szerző készítette, amennyiben nincs utalás más fordítóra.

¹⁸ Arr. *Takt.* 35. 2–4: σημείους δὲ διακεκριμένους ἐπελαύνουσιν, οὐ τοῖς Ῥωμαϊκοῖς μόνον ἀλλὰ καὶ τοῖς Σκυθικοῖς, τοῦ ποικιλωτέραν τε καὶ ἄμα φοβερωτέραν γίνεσθαι τὴν ἐπέλασιν. τὰ Σκυθικὰ δὲ σημεῖα ἐστὶν ἐπὶ κοντῶν ἐν μήκει συμμέτρῳ δράκοντες ἀπαιωρούμενοι. ποιοῦνται δὲ ξυρραπτοὶ ἐκ ῥακῶν βεβαμμένων, τὰς τε κεφαλὰς καὶ τὸ σῶμα τᾶν ἔστε ἐπὶ τὰς οὐρὰς εἰκασμένοι ὄφειν, ὡς φοβερῶτατα οἶόν τε εἰκασθῆναι. καὶ τὰ σοφίσματα ταῦτα. ἀτρεμούντων μὲν τῶν ἵππων οὐδὲν πλεον ἢ ῥάκη ἂν ἴδοις πεποικιλμένα ἐς τὸ κάτω ἀποκρεμάμενα, ἐλαυνομένων δὲ ἐμπνεόμενα ἐξογκοῦται, ὥστε ὡς μάλιστα τοῖς θηρίοις ἐπεοικεῖναι, καὶ τι καὶ ἐπισυρίζει πρὸς τὴν ἄγαν κίνησιν ὑπὸ τῆ πνοῆς βίαια διερχομένη.

¹⁹ Simkins 1979. 37.

csak egy cső alakú szövet lehetett. Ha a lovas feltartotta ezt az eszközt mozgása közben, akkor az a beleáramló szélről sziszegésre emlékeztető hangot adott ki, akár egy kígyó.²⁰ A rómaiak valószínűleg a Kr. u. 2. század folyamán kezdték el ezt az eszközt tömegesen használni, amelyet először feltehetőleg a szarmata lovasság terjesztett el a római hadseregben. Arrhianos azt tanácsolja, hogy a sárkányos zászlók legyenek színesek és feltűnőek a lovassági felvonulások látványosabbá tétele miatt. A lovassági egységek ugyanis így a harc során jobban tudtak tájékozódni a különböző egységek között és hatékonyabban meg tudták őrizni a harcrendben elfoglalt helyüket.²¹ Arrhianos e leírását erősíti meg Ammianus Marcellinus jóval későbbi beszámolója II. Constantius (337–361) 357-os diadalmenetéről, valamint a Kr. u. 3. században készített, a németországi Niederbieberben talált *draco* is.²² A császári *triphuson* megjelentek a sárkányos zászlók is. A nyitott szájukon a levegő szabadon be tudott áramlani, és ennek hatására olyan látványt nyújtottak a korabeli szemlélőknek, mintha dühösen sziszegnének (*ira perciti sibilantes*).

A sárkányos zászlót a steppei népek mellett a dákok is használták, vagy legalábbis nomád szövetségeik, ugyanis nem kevesebb, mint húsz ilyen eszköz vehető észre Traianus császár oszlopán (Kr. u. 113). Decebal dák király katonái ezt tartják a kezükben.²³ Ennek is sárkányformája van, nyitott farkához hasonló állkapoccsal, amelyből számos fémfog nyúlik ki. A dákok a *dracóra* kétségtelenül mint a hadsereg egy speciális védelmező szimbólumára tekintettek, és igen fontos szerepet játszott a vallási életben is. A *draco* egy bizonyos fajta vallási szinkretizmust mutat a farkas és a sárkánykígyó között. A *draco* képmás a Kr. e. 4. században tűnt fel először a Budureasca mellett felfedezett kerámia töredékeken.²⁴ Conrad Cichorius szerint az Arrhianos által skítának említett *draco* dák lehetett, éppen ezért a sárkányos zászló valamikor a Kr. u. 2. század elején jelenhetett meg a római hadseregben.²⁵ Ezt a két teóriát egyesítette, egyfajta fejlődési utat feltételezve Franz Altheim. A dák és a germán népek a *dracót* valószínűleg a szarmata népektől vették át.²⁶ Biztos adataink azonban nincsenek sem ennek az elméletnek, sem a szarmata hatás hangoztatóinak alátámasztására.

A „*draco*” katonai szerepe a római hadseregben

A korabeli forrásokat megvizsgálva rendkívül összetettnek látszik a sárkányos zászló római fejlődési útja. A *dracót* először a Kr. u. 2. század elején adaptálhatták elsősorban a szarmata segédcsapatok révén. Arrhianos első kézből tapasztalhatta meg a szarmata-alán népek hadviselési szokásait, minthogy Kr. u. 135-ben Cappadocia *legatus Augusti pro praetore*jaként összecsapott a római területeken portyázó alánokkal.²⁷

Az *auxiliaris* csapatok először nem is harc közben alkalmazták a *dracót*, hanem a lovassági játékaik és gyakorlataik (*hippika gymnasia*) során.²⁸ Igen valószínű az, hogy a *dracót* csak bemutatták a gyakorlatok során, mert szokatlan és igen lenyűgöző volt. A célpontot jelentő lovascsapat

²⁰ Arr. *Takt.* 35.3–4.

²¹ Brzezinski–Mielczarek 2002. 38.

²² Amm. Marc. 16.10.7. vö. Prudentius, *cath.* 5.53–56. A niederbieberi *draco* és annak modern változata a mainzi múzeumban tekinthető meg.

²³ A 75. jeleneten a behódoló dákok között feltűnik a sárkányos zászló is, Sidebottom 2008. 19–20.

²⁴ Sîrbu 1997. 89.

²⁵ Milner 1997. 20.

²⁶ Altheim 1938. 85.

²⁷ Cass. Dio 69.15.1, vö. Bosworth 1977. 217–255, Pelham 1896. 625–640.

²⁸ Fields 2006. 25–26, Simkins 1979. 37. A római katonai gyakorlatok és parádék jellegét részletesen tárgyalta művében Hyland 1993. 1–197.

hordozta a *dracót*. Ezt a zászlót mindegyik egység megkapta azért, hogy fenntartsák a sorrendet és a rendet a gyakorlatokon és a csatában. A római lovasok ezeken a gyakorlatokon sajátították el a harctéri manőverezés és a dárdahajtás megfelelő gyakorlatát.²⁹ Arrhianos a lovassági gyakorlatozás pontos és teljes körű leírását adja művében.³⁰ Két egység váltogatta a rohamozás és a védekezés gyakorlatát, ahogyan azt az aktuális harc éppen megkívánta. A lovas katona legfontosabb jellemzői közé tartozott az, hogy képes volt a lehető leggyorsabban és megfelelő pontossággal eldobni hajtófejeit.³¹

A római hadseregben tehát a nomád segédcsapatok fokozottabb megjelenéséhez kapcsolható a *dracones* tényleges harctéri alkalmazása. Az alánok erőteljes nyomást fejtettek ki az Al-Duna nomád népeire a Kr. u. 2. század végén, akik előlük kitérve Pannonia területére támadtak. A szarmata törzsek két csoportra szakadtak. A roxolanok a mai Románia területére szorultak, míg a iazygok a Duna–Tisza között telepedtek le. A betörést követő háborús krízist Marcus Aurelius császár (161–180) oldotta meg, aki személyesen vette át a seregek irányítását.³² Több nagyobb hadjáratot vezetett a betörő markomannok, kvádok és roxolanok ellen 168–175 és 177–180 között. A császár a 168–175-ös háború utolsó szakaszában már csak a szarmatákkal küzdött. 173–174 között a iazygok betörték Pannoniába, azonban a rómaiak győzelmet arattak felettük a Duna jegén.³³ Aureliusnak végül 175-re sikerült megtörnie a barbárok ellenállását.³⁴ A békekötésben megállapodtak arról, hogy 8000 szarmata lovas katonát besoroznak a római hadseregbe.³⁵ A szarmaták nagyobb része Britanniába került, azonban csak a mai Ribchester környékéről kerültek elő biztos leletek, melyek jelenlétükre utalnak.³⁶ A hazájuktól távol került lovasok magukkal vitték régi szokásaikat, harcmódjukat és természetesen katonai eszközeiket is. Az angliai Chester városában talált sírkövön látjuk ennek igazolását. Az itteni római erődből előkerült sírsztélén vélhetően egy szarmata lovas alakja vehető ki, aki egy sárkányos zászlót tart a kezében.³⁷ A sírkő valamikor a Kr. u. 2. és a 3. század között keletkezhetett. Az ábrázoláson csak a *draco* vége, a vékony ruhaanyag vehető ki tisztán, a sárkány bronzfeje nem.

A közvetlen kapcsolat tehát a Kr. u. 3. század elejére bizonyosan adott volt. A római népességből felálló egységekben a *draco* azonban valamikor a 3. század folyamán nyerhetett csak teret. A katonai használatára ebben a században kevés feljegyzés áll rendelkezésünkre, a Kr. u. 4–5. század körül készült műben, az *Epitoma rei militaris*ban azonban annál többször említik a sárkányos zászlót. Vegetius külön római tisztséget említ, akinek kötelessége a sárkányos zászlót hordozni háborúban: „*Signiferek* azok, akik a jelvényeket hordozzák, akiket most *draconarius*oknak neveznek.”³⁸ (ford.: Várady László). Forrásaink a *draconarius* legkorábban a 273-as események kapcsán említik, amikor is más jelvényhordozókkal, a trombitásokkal és a kürtösökkel kifosz-

²⁹ Arr. *Takt.* 34–44. caput között részletesen tárgyalja a lovasság kiképzésének gyakorlatát.

³⁰ Gilliver 2008. 19–20.

³¹ Arr. *Takt.* 37.3, Fields 2006. 26, 62.

³² Cass. Dio 72.3–16.

³³ Cass. Dio 72.12.7.1–5.

³⁴ Mócsy–Fitz 1990. 40. A békét 175 körül köthették meg, ugyanis a 176-os esztendőben már Aurelius és Commodus diadalmenetéről értesülhetünk, *Hist. Aug. vita Marci* 17.3.

³⁵ Cass. Dio 72.16.

³⁶ Richmond 1945. 15–29.

³⁷ Istvánovits–Kulcsár 2001. 161; Dixon–Southern 1992. 60–61; Brzezinski–Mielczarek 2002. 39. Ezzel szemben Wright és Richmond a lovas eredetét illetően a „nem ismert” mellett foglalt állást, Wright–Richmond 1955. 137.

³⁸ Veg. *Mil.* 2.7: *Signiferi qui signa portant, quos nunc draconarios vocant.*

tották a palmyrai Napisten templomát.³⁹ Ez a katonai rang nagy megtiszteltetésnek számított, és csak a legbátrabb és legrátermettebb katonák érdemelhették ki. A zászló fontos katonai jelképpé vált, amely a csapatok közötti összetartozást fejezte ki, éppen ezért elvesztését nagy szegýennek tartották. A zászlók és a *legiós* sasok hordozóinak nagy bátorságot kellett mutatniuk, ugyanis ezt elvárták tőlük.⁴⁰ Miként a *centurió*knak, nekik is vezetniük és bátorítani kellett a katonákat.⁴¹ Az ellenség gyakorta igyekezett megszerezni ezt az eszközt, ellenben a *draconarius* szinte fegyvertelen volt. Bal kezükben vitték a lándzsájukat, fejük és mellük teljesen védtelen volt.⁴² A *draco* eredeti funkciója valószínűleg megmaradt a római hadseregben. Emellett azonban kiegészült más használattal is. Alkalmazásával a római csapatok hatékonyabban meg tudták őrizni a harcrendben elfoglalt helyüket.⁴³ A kommunikációs nehézségek nagyban befolyásolták a csapatok megfelelő irányítását. A római hadviseelésben gyakran használtak hangszereket vagy egyéb, mindenhol látható eszközöket, a késő római korra leginkább a *draconest* és a *vexillát*.⁴⁴ Vegetius szerint a rendezettség fenntartásának különféle eszközei lehettek. A katonai jeladásnak három fajtáját különbözteti meg: hangjelek (*vocalia*), félhangjelek (*semivocalia*) és néma jelek (*muta*). A néma jelek között megemlítette a sasokat, a lobogókat (*dracones*), a zászlókat, lovassági zászlócskákat és a tollakat. Bárhova irányítja ezeket a parancsnok a csata forgatagában, ugyanoda vonulnak a jelvényüket kísérő katonák is.⁴⁵ A *dracót* tehát nemcsak a lovas íjász alakulatok használták a 4–5. századra, hanem valamennyi egység, hogy így könnyítsék meg a tájékozódást és a hadvezér utasításainak minél gördülékenyebb végrehajtását. Éppen ezért komoly nehézségeket okozott az, ha a zászlók összekavarodtak egymással, vagy ha az ellenség megszerezte őket.⁴⁶ Kezdetben csak a lovasok használták, azonban ahogyan az a későbbi császár Galerius (293–311) 290-es perzsák felett aratott thessaloniki diadalívén is látszódik, a gyalogos katonák között is elterjedt Kr. u. 311-re. A rómaiaknak már *cohorsonként* is rendelkezésre állt: „A *draconariusok* *cohorsonként* lobogókat is visznek a csatában.”⁴⁷ (ford.: Várady László).

A sárkányos zászló mint a császári hatalom jelképe

A sárkánykígyó és a kígyó motívum fontos szerepet játszott az ókori hatalomfelfogásban. Az uralkodók születésénél, avagy hatalomra kerülésük előtt álmukban isteni jellegű kígyók jelentek meg. A különféle jóslatokban is gyakran szerepelt ez az állat. Ez a jelkép a római politikai gondolkodásra valószínűleg hellenisztikus hatásra terjedt el. Ismertek Nagy Sándor hatalmának előjelei, amelyek először a nagy római államférfi, Scipio Africanus életrajzaiban ismétlődtek meg.⁴⁸ Ez a képzet Polybios közvetítésével jelent meg, amely a későbbi íróknál gyakorta feltűnt.⁴⁹

³⁹ *Hist. Aug. vita Aureliani* 31.7.

⁴⁰ Gilliver 2008. 137.

⁴¹ *Vö. Caes. Gall.* 4.25; *Caes. civ.* 3.91.

⁴² *Veg. Mil.* 1.20.

⁴³ Brzezinski–Mielczarek 2002. 38.

⁴⁴ Nicasie 1997. 205. Vegetius említi a hangszerek közül a trombitát (*tuba*), a sarvat (*cornu*) és a kürtöt (*bucina*), *Veg. Mil.* 2.22, valamint 1.5.

⁴⁵ *Veg. Mil.* 3.5: *Tria itaque genera constat esse signorum, vocalia semivocalia muta.(...) Muta signa sunt aquilae dracones vexilla flammulae tufae pinnae; quocumque enim haec ferri iusserit ductor, eo necesse est signum suum comitantes milites pergant.*

⁴⁶ MacDowall 1995. 13; *vö. Caes. Gall.* 2.25; *Tac. hist.* 3.22.

⁴⁷ *Veg. Mil.* 2.13: *Dracones etiam per singulas cohortes a draconariis feruntur ad proelium.* Vegetius kicsit fentebb azt is megemlítette, hogy a főkapu mögött felálló első *centuriák* és *cohor*sok közvetlenül a sátrak mellett állították fel a lobogókat és a zászlókat (*dracones et signa*), *Veg. Mil.* 1.23.

⁴⁸ Spencer 2009. 251–274.

Ezt a csodálatos születést foglalja össze röviden a *De viris illustribus*-ban a 4. századi Aurelius Victor:⁵⁰ Scipióról úgy hitték, hogy Iuppiter fia, mivel egy kígyó jelent meg az édesanyja ágyában. Az rátekeredett a csecsemő Scipióra anélkül, hogy kárt tett volna benne.⁵¹ Ez a mesés megmenekülés egyre gyakrabban tűnt fel a császárkorban is a Kr. u. 2. század végétől, mintegy a császárok isteni származásának kifejezésére. Mialatt egy fogadóban aludt, Septimius Severus (193–211) fejére egy kígyó (*serpens*) tekeredett, de nem marta meg.⁵² Nagyon érdekes Severus Alexander (222–235) esete: „A születését megelőző éjszakán anyja azt álmodta, hogy bíborszínű kis kígyót (*dracunculum*) szült.”⁵³ (ford.: Terényi István).

A kígyó és a sárkánykígyó motívumot a Kr. u. 3. század végétől, a forrásaink tanúsága szerint már nemcsak a hatalom elvont szimbólumának tekintették, hanem a sárkányos zászló egyre gyakoribb használatával tényleges jelképpé is váltak. Az anyagi megjelenése egyéb, nem írott emlékeinkből is nyilvánvalóan kitűnik. Antoninus Pius (136–161) és Messius Decius (249–251) korabeli pénzérméken⁵⁴ a császár képmása mellett tökéletesen kibontakoznak a sárkányos zászló körvonalai. Ez egyértelmű bizonyítéka annak, hogy ezt a katonai eszközt már a 2. század végétől kezdve is a császári hatalom szimbólumának tekintették. Ez a jellege csak fokozódott a Kr. u. 3. század folyamán. A *Historia Augusta* szerzőjének véleménye szerint Aurelianus 273-as, a közel-keleti Palmyra felett aratott győzelme után Rómába kerülnek a perzsa sárkányos zászlók (*Persici dracones*), a különféle tiarák (*t[h]iarae*) és az igen értékes bíborszínű ruhaanyagok (*genus purpurae*).⁵⁵ A bíborszín emlegetése kitüntetett szerepet játszott a köztársaságkori *consulok* hatalmának leírásában éppúgy, mint a latinok vallási életében.⁵⁶ A római uralkodók fontosnak tartották, hogy császárrá választásuk alkalmával magukat bíborszínű tógával ruházzák fel. A sárkányos zászlót valószínűleg már ekkor ilyen színű anyagból készítették el, ezzel is szorosabbra fűzve egymásba fonódását a császári hatalommal. A Kr. u. 353–354 között regnáló usurpator, Claudius Silvanus erőszakos úton kívánta magához ragadni a császári hatalmat. Ammianus Marcellinus erről így tájékoztat bennünket: „Ideiglenesen levétette a sárkányjelvényekről és zászlókról a bíbort (*cultu purpureo a draconum et vexillorum insignibus*), s császárrá kiáltatta ki magát.”⁵⁷ (ford.: Szepesy Gyula). A bíbor levétele a katonai jelvényekről és zászlókról csak egy dolgot jelenthetett, Silvanus császári köntöst akart varratni belőlük császári hatalma jelképeként. A *draco* tehát nem pusztán katonai eszköz lehetett már ekkor, hanem a hadseregek parancsnokai mellett hatalmi szimbólum is. Ez a szerepe figyelhető meg II. Constantius (337–361) és Iulianus (361–363) császár katonai és politikai pályafutásában. A fentebb már említett 357-es római győzelmi *triumphuson* nemcsak a császár személyes kísérete, a római nehézlóvaság és a legyőzött

⁴⁹ Gell. 6.1.1: *visum repente esse iuxta eam cubare ingentem anguem eumque his, qui viderant, territis et clamantibus elapsum inveniri non quisse*; vö. Liv. 26.19. 7–8. Ellenben Wissowa hívta fel a figyelmet arra, hogy a kígyó motívuma a *pater familias* geniusának megszemélyesítése a római vallásos tradícióban, így egy már létező római hagyomány meglétével is számolt a kutatás.

⁵⁰ Aur. Vict. *vir. ill.* 49.1–4.

⁵¹ Scullard 1930. 14–15.

⁵² *Hist. Aug. vita Sept. Sev.* 1.9–10. Macrianus Iunior (260–261) esetében is ugyanez történt meg, *Hist. Aug. vita Maximinorum Duorum* 30.1–2.

⁵³ *Hist. Aug. vita Alex. Sev.* 14.1–2.

⁵⁴ Mattingly–Carson 1923–1962. 52.

⁵⁵ *Hist. Aug. vita Aureliani* 28.5.

⁵⁶ Armstrong 1917. 21–31.

⁵⁷ Amm. Marc. 15.5.16.

népek jelentek meg, hanem a *draconarius*ok is, akik a magasba feltartva hordozták sárkányos zászlójukat.⁵⁸ Ezek a katonák viszont nem is akárhol meneteltek a győzelmi felvonuláson, hanem a császár közvetlen közelében: „Az elől haladó tarka menet után a császárt bíborfonalból szőtt sárkányok vették körül (*purpureis subtegminibus texti circumdedere dracones*), amelyek aranyozott és drágakövekkel díszített lándzsahegyekre voltak erősítve.”⁵⁹ (ford.: Szepesy Gyula). A bíbor szín éppúgy fontos eleme a *dracón*knak, a győzelmi menetnek, tehát a császár hatalma kinyilvánításának. A *draco* hatalmas jelképként történő használata valószínűleg a 4. század közepén érthette el virágkorát.

Több szempontból is érdekes adatokkal szolgálnak Ammianus Marcellinus és Zósimos munkáikban a Iulianus császárhoz kapcsolódó események leírásakor. Az első esetben a még csak társcsászár Iulianus a 357-es argenteratei ütközetben tüntette ki magát vitézségével és példamutatásával. A csata válságos szakaszában, kezében a bíborszínű sárkányos zászlóval (*per purpureum signum draconis*) megakadályozta, hogy a római lovasság megfutamodjon.⁶⁰ A harc hevében a menekülő katonák tisztán kivehették a zászló alakját császáruk kezében, aki az ellenség soraiba vetette magát. A másik részletben a császárrá választásának eseményei olvashatók. Láttuk, hogy a sárkánykígyó és a kígyó motívumok, valamint áttételesen a *draco* is hatalmi jelképnek számított ekkorra, azonban hordozójának a *draconarius*nak is ilyen szerepet kell tulajdonítanunk. A császárrá koronázásakor, minthogy nem volt alkalmas eszköz a táborban, egy Maurus nevű *draconarius* saját nyakláncát (*torquis*) helyezte parancsnokának fejére.⁶¹ Ezt a nyakláncot, amely kígyó alakú volt, a *draconarius* katonai sikereiért érdemelte ki.⁶² A kígyó uralkodói diadémként körülvette Iulianus fejét.⁶³ Alföldi szerint a *torques* alkalmazása uralkodói diadémként már a Kr. u. 200-as évekbe is visszatekinthetett.⁶⁴ Az így megkoronázott császári fej a hatalom és az erő szimbóluma volt.⁶⁵

Zósimos a *Historia Novában* (Kr. u. 5. század vége) együttesen utal a *draconarius* tisztség felelősségére, valamint a *draco* rendkívül nagy megbecsülésére. Iulianus Apostata 363-as perzsák elleni hadjáratának egyik eseményéről így számolt be: „...a többieket megfutamította, ugyanakkor erővel elragadott egy katonai zászlót, ami egy sárkány képmását viselte (*δράκωντος ἑκτύπωμα φέρωντος*), mivel a rómaiak a csatákban ilyet szoktak hordozni. (...) Visszaszerezte

⁵⁸ A sárkányos zászló már korábban, Gallienus császár (253–268) győzelmi felvonulásán is megjelent. *Hist. Aug. vita Gallieni ii* 8.6: „A másik oldalán ötven aranyozott lándzsa és száz zászló azokon kívül, amelyek az egyesületekké voltak, a sárkányos zászlók és a szentélyek szobrai (*dracones et signa templorum*), valamint az összes *legio* hadi jelvényei haladtak.”

⁵⁹ Amm. Marc. 16.10.7.

⁶⁰ Amm. Marc. 16.12.39.

⁶¹ Amm. Marc. 20.4.18. Sevillai Izidor ezt a fajta nyakláncot *serpentina*nak nevezte. – Isid. *Etym.* 31.12.

⁶² Amm. Marc. 20.4.18: *torquem, quo ut draconarius utebatur* vö. Veg. *Mil.* 2.7: *torques aureus solidus virtutis praemium fuit, quem qui meruisset praeter laudem interdum duplas consequabatur annonas*, valamint Prudentius, *perist.* 1.65: *aureos auferte torques, sauciorum praemia*. vö. Maxfield 1981. 67–100, valamint Steiner 1906. 22.

⁶³ Tertullianus szerint a *torques* a diadémok helyettesítői lehetettek. Tert. *De Corona* 15.2: „Miért olcsón vett vagy megtermelt kígyóként tekerődző koszorúval (*strophiole aut dracontario*) viszed kárhozatra fejedet, amely a diadém várományosa (*diademati destinatum*)?” (ford.: Ladocsi Gáspár). Vö. E. *Ion* 20–26, 1000–1009, Verg. *Aen.* 7.351–352, Nonn. *Dionysiaca* 44.120skk.

⁶⁴ Alföldi 1935. 52–54.

⁶⁵ Deonna 1954. 159; 163. vö. Ripa 1624–1625. 18. szerint „Dominio”, a hatalom és a szuverenitás jelképe az, amikor egy ember kígyóval körülövezett hajjal a kezében egy gömb alakú jogart tart.

(ti. Iulianus) a hadijelvényt (τὸ δὲ σημεῖον), melyet az ellenség elvett, azonnal a városba ment, ahol Surénas titkon meglepte a felderítő csapatot, és erővel bevette, majd felégette azt. Minthogy a felderítők parancsnoka, aki a saját biztonságát előbbre helyezte egy római lelki nagyságánál (τῆς Ρωμαϊκῆς μεγαλοφροσύνης), a zászlót az ellenségnél hagyta, azért leoldotta annak övét (τῆς ζώνης) és megvetéssel tekintett rá, együtt azokkal a hátralévőekkel, akik ebben a megfutamodásban csatlakoztak hozzá.”⁶⁶

A részletből világosan látszik, hogy a *draco* hatalmi és morális szerepet is játszott a római hadseregben. Elvesztése hasonló körülménynek számíthatott, mint korábban Varus *aquiláinak* elvesztése. A pogány szimbólum ilyen megbecsülése a 4. század végén valószínűleg Iulianus vallási restaurációjához is kapcsolódott. A császár személyes közbelépése kellett ahhoz, hogy ezt a hadi jelvényt visszazerezzék az ellenségtől. A gyáva parancsnoktól érdekes módon nem a *torquisét* vette el, hanem a katonai övét, amelyet valószínűleg hadi sikereiért érdemelt ki.

A sárkányos zászló és a „*draconarius*” tisztség eltűnése a késő római korból

A *draconarius* tisztség a Kr. u. 5–6. század folyamán elveszítette katonai jelentőségét. I. Constantinus uralkodását követően ugyanis a *militia* tágabb értelmezéssel bővült, ugyanis ennek jelentése egyúttal kiterjedt a polgári közigazgatásra a különböző császári hivatalokban, amelyeket ekkortól már katonailag szerveződtek meg. Időnként különbséget kell tenni a hadseregben folytatott szolgálat (*militia armata*) és a polgári vagy hivatali szolgálat (*militia cohortalis, palatina*) között.⁶⁷ A *draconarius* hivatalával sem volt ez másképpen. A polgári és a katonai közigazgatás éles különválasztásával nem maradt több, mint egy hivatalnok. Hivatalának neve a *schola draconariorum* volt, amely a polgári vezetők alá volt rendelve. Africa provinciában 534-ben például már a *praefectus praetorio Africae* gyakorolt felette hatalmat.⁶⁸ Egyetlen, Kr. u. 5. századi prusiasi feliratról ismert a tiszttviselő hivatali címe, a *magister draconum*.⁶⁹ A *magister draconum* valószínűleg az *optio signiferorum* megfelelője volt.⁷⁰ Nem egyértelmű azonban, hogy ez a személy az alatta lévő beosztottakat képezte ki és vezette-e a csatákban, vagy az egyesületének (*collegium scholae*) volt csupán a vezetője. Hivatali természetét támasztja alá a Kr. u. 6. század közepén alkotó Iohannes Lydus utalása a *de Magistratibus populi Romanibus*-ben. A hivatali tisztségek és rangok felsorolása során a *draconariusokról* is említést tett.⁷¹ A tisztség utolsó katonai jellegű felbukkanása az írott források között a Kr. u. 6. század végéről származik. Maurikios (582–602) a *Strategikonban* azt állítja, hogy a sárkányos zászló hordozói talán a késő

⁶⁶ Zós. 3.19.1–2: ...τρέψας δὲ τοὺς ἄλλους ἐγκρατῆς ἐγένετο στρατιωτικοῦ σημείου, δράκοντος ἐκτύπωμα φέροντος, οἷα φέρειν εἰώθασιν ἐν ταῖς μάχαις Ρωμαῖοι (...). τὸ δὲ σημεῖον ἀναλαβὼν τὸ παρὰ τῶν πολεμίων ἀφαιρεθὲν ἐπήλθε παραρρήμα τῆ πόλει καθ’ ἣν ὁ σουρήνας ἀποκρῦπτων τὸν λόχον τοῖς κατασκόποις ἐπήλθεν, εἰλέ τε κατὰ κράτος καὶ ἐπυρπόλησε. τὸν δὲ τῶν κατασκόπων ἡγεμόνα, διότα τοῖς πολεμίοις τὸ σημεῖον ἀπέλιπε, τὴν σωτηρίαν τῆς Ρωμαϊκῆς μεγαλοφροσύνης ἐμπροσθεν ποιησάμενος, παρέλυσέ τε τῆς ζώνης καὶ ἐν ἀτιμία τὸ λοιπὸν εἶχεν ἄμα τοῖς κοινωνήσασιν αὐτῷ τῆς φυγῆς. A forrásként használt szövegkiadás: *Zosimi comitis et exadvocati fisci: Historia Nova*, ed. Ludovicus Mendelssohn, Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri, 1887, (University of Toronto).

⁶⁷ Berger 1953. 582.

⁶⁸ *Cod. Iust.* 1.27.1.35. A hivatali jellegére az *ILS 8881*: δρακωνάρης ἐξ ὀφικίου τοῦ λαμπροτάτου ἡγεμόνος.

⁶⁹ ...Γεωργίου, | τοῦ λαμπροτάτου σχ<ο>αρίου καὶ μα | γίστερος δρακῶνον Εὐφῆ | μίας..., Ameling 1985. 120; vö. 126. A hivatal jellegét és funkcióit részletesen tárgyalja Speidel 1985. 283–287.

⁷⁰ Speidel 1985. 286.

⁷¹ *Lyd. Mag.* 1.46: δρακωνάριοι / δρακοντοφόροι.

6. századig is jelen voltak a bizánci hadseregben.⁷² Nem világos azonban az, hogy vajon ezen a helyen a *draconarius* anakronizmus, avagy még mindig voltak katonai funkciói.⁷³ A sárkányos szimbólum hordozója, úgy látszik, bizonyosan eltűnt a római hadseregből a Kr. u. 7. századra.

A *draco* kultikus és hatalmi szerepe is, párhuzamosan a kereszténység megszilárdulásával, emellett fokozatosan tért vesztett. Ennek a ténynek az alátámasztására az ókeresztény szerző, Prudentius által leírt érdekes történet (Kr. u. 401–403): „Otthagyják a császár zászlóit, és a kereszt jelét választják. A sárkányos zászlóik szélesebb anyaga helyett, melyeket hordozni szoktak, a jeles keresztet részesítik előnyben, ami legyőzte a sárkányos zászlót”.⁷⁴ A költemény Emeterius és Chelidonus mártírról szól, akik egy ismeretlen egység *draconarius*ai voltak. Később dezertáltak a keresztény hitért, amelyet itt egy kereszt (*lignum*) jelképezett.

Történeti összefoglalás

A sárkányos zászló használata igen széleskörűnek látszik a forrásaink alapján. Mielőtt a római hadseregben használni kezdték volna, már igen népszerű volt a steppei nomád és a keleti barbár államalakulatok hadviselésében. A rómaiak először a *dracót* is felvonultató barbár népek hadseregeiben találtak velük a Kr. u. 2. század folyamán. A sárkányos zászlót kezdetben nem is a római eredetű egységek alkalmazták, hanem az idegen segédcsapatok. A kutatók között vitatott, hogy vajon melyik nép *auxiliaris* csapatainak köszönhetően terjedt el. Egyesek úgy tartják, hogy már a 2. század elején megtörtént az átvétele a dák háborúk hatásaként, mások viszont a szarmata és alán törzsek elleni háborúk eredményének vélik az adaptációját. Arrhianos 135-ös alánok elleni háborúja, valamint a *Taktikének* a *hippika gymnasiára* vonatkozó közlései, valamint Marcus Aurelius háborúi és a 175-ös békekötésben foglaltak mind az utóbbit támasztják alá.

A sárkányos zászló történetében a Kr. u. 2. század végétől egy új aspektus figyelhető meg. A római történelemben hatalmi színezettel is gazdagodott eddigi harctéri szerepe. A Kr. u. 3. században élt császárok életrajzai kapcsán többször történik utalás a kígyó védelmező funkciójára. Ennek a jelenségnek első felbukkanásának időpontja erősen vitatott, ugyanis a *Historia Augusta* jóval később született, mint az általa közölt események. A sárkánykígyó ekkor még a hatalom elvont jelképét és attribútumát jelentették. A Kr. u. 3. század végétől intenzív fejlődés figyelhető meg mind a római katonai használata, mind pedig a hatalmi jelképként való alkalmazása esetében. Előbbiről a legfontosabb forrásunk a 4–5. századi szerző, Vegetius számos érdekes adatot közölt. A *draco* már nemcsak a segédcsapatoknál volt nélkülözhetetlen eszköz, hanem a római csapatoknál is. Másrészt a 273-ban Rómába került perzsa bíborszínű *dracones* átvételével, majd a katonai ékszerek (*torques*) és *dona militaria* keleti jellegű diadémként való használatával párhuzamosan a sárkányos zászló a császári hatalom tényleges szimbólumává vált. A *draco* hatalmi jellegű felhasználásának a Kr. u. 4. század közepét a virágkorának kell tartanunk, amint azt kimutattuk Iulianus Apostata argenteratei győzelmének, majd császárrá választásának, és 363-as perzsa hadjáratának bemutatása során. Hatalmi szerepének hanyatlása

⁷² Maurikios, *Strat.* 12.7.

⁷³ Dennis 1984. 140, vö. Grosse 1924. 359–372.

⁷⁴ Prudentius, *perist.* 1.34–36: *Caesaris vexilla linquunt, eligunt signum crucis | proque ventosis draconum, quos gerebant, palliis | praeferunt insigne lignum, quod draconem subdidit.* A forrásként használt szövegkiadás: Prudentius, Aurelius Clemens. *With an English translation* by H. J. Thomson. (Loeb Classical Library), vol. I–II. London, 2000–2005, Harvard University Press.

és későbbi eltűnés azonban már ekkor előrevetül a kereszténység térnyerésével. Prudentius a Kr. u. 5. század elején is utalt a hatalmi jellege csökkenésére. A *dracót* hordozó *draconariusok* a keresztet választották vallási jelképüknek. A katonai használatában is változások figyelhetők meg. A *draco* hordozói a *draconariusok* elvesztették katonai szerepüket és polgári hivatalnokokká váltak, amint az Lydus 6. század közepi hivatalnoklistájából és a *scholae draconariorum* polgári alárendeltségű irányításából kitűnik. Maurikios császár (582–602) még említi *draconariusok*at a bizánci hadseregben, azonban több mint valószínű, hogy ebben az esetben csupán archaizáló tendenciával van dolgunk. A római hadtörténelemből valószínűleg a Kr. u. 7. századra tűnt el.

IRODALOM

- ALFÖLDI, A.: Insignien und Tracht der römischen Kaiser. *RbmMitt* 50 (1935) 3–158.
- ALTHEIM, F.: *Die Soldatenkaiser*. Frankfurt am Main, 1938.
- AMELING, W.: *Die Inschriften von Prusias ad Hypium, IK 27*. Bonn, 1985.
- ARMSTRONG, M. E.: *The Significance of Certain Colors in Roman Ritual*. Menasha, 1917, George Banta Publishing Company.
- BERGER, A.: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law* (Transactions of the American Philosophical Society, vol. 43. part 2). Philadelphia, 1953, The American Philosophical Society.
- BOSWORTH, A. B.: Arrian and the Alani. *Harvard Studies in Classical Philology* 81 (1977) 217–255.
- BRZEZINSKI, R.–MIELCZAREK, M.: *The Sarmatians 600 BC–AD 450*. Oxford, 2002, Osprey Publishing.
- COULSTON, J. C. N.: The draco standard. *Journal of Roman Military Equipment Studies* 2 (1991) 101–114.
- DENNIS, G. T. (trans): *Maurice's Strategikon. Handbook of Byzantine Military Strategy*. Philadelphia, 1984.
- DEONNA, W.: Bijoux annulaires, et spécialement colliers, en forme de serpents. *Artibus Asiae* 17 (1954) no. 2. 265–281.
- DIXON, K. R.–SOUTHERN, P.: *Roman Cavalry: From the First to the Third century AD*. London, 1992, Barnes and Noble Books.
- FIELDS, N.: *Roman Auxiliary Cavalryman AD 14–193*. Oxford, 2006, Osprey Publishing.
- GILLIVER, C. M.: Battle. In Sabin, P. – van Vees, H. – Whitby, M. (eds): *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*. vol. 2, Oxford, 2008, Cambridge University Press. 122–157.
- GROSSE, R.: Die Fahnen in der römisch-byzantinischen Armee des 4–10. Jahrhunderts. *Byzantinische Zeitschrift* 24 (1924) 359–372.
- HYLAND, A.: *Training the Roman Cavalry: From Arrian's 'Ars Tactical'*. London, 1993.
- ISTVÁNOVITS E.–KULCSÁR V.: Szarmata viseletrekonstrukciók a Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállításán. A viseletrekonstrukciók forrásai. *Ókor* (2003) 2. évf. 4. szám. 55–57.
- ISTVÁNOVITS E.–KULCSÁR V.: Sarmatians through the Eyes of Strangers. The Sarmatian Warrior. In *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th Centuries AD*. Aszód–Nyíregyháza, 2001. 139–169.
- MACDOWALL, S.: *Late Roman Cavalry*. Oxford, 1995, Osprey Publishing.
- MATTEINGLY, H. and CARSON, R. A. G.: *Coins of the Roman Empire in the British Museum*. vol. 1–6. British Museum Trustees, 1923–1962.
- MAXFIELD, V. A.: *The Military Decorations of the Roman Army*. Berkeley and Los Angeles, 1981, University of California Press.
- MILNER, N. P.: *Epitome of Military Science by Vegetius*. Liverpool, 1997, University of Liverpool Press.
- MÓCSY ANDRÁS–FITZ JENŐ (szerk.): *Pannónia régészeti kézikönyve*. Budapest, 1990, Akadémiai Kiadó.
- MODE, M.: *Heroic Fights and Dying Heroes – The Orlat Battle Plaque and the Roots of Sogdian Art*. 2003. http://www.cais-soas.com/CAIS/Art/sogdian_heroic_art.htm. Hozzáférés: 2011.08.26.14.10.
- NICASIE, M. J.: *Twilight of Empire: the Roman Army from the Reign of Diocletian until the Battle of Adrianople*. Rijswijk, 1997, Brill Academic Publishers.

- PELHAM, H. F.: Arrian as Legate of Cappadocia. *The English History Review* 11 (1896) no. 44. 625–640.
- RICHMOND, I. A.: The Sarmatae, *Bremetennacvm Veteranorvm* and the *Regio Bremetennacensis*. *The Journal of Roman Studies* 35 (1945) 15–29.
- RIPA, C.: *Iconologia*. éd. Padoue, 1624–1625.
- ROSTOVITZEF, M.: Vexillum and Victory. *Journal of Roman Studies* 32 (1942) 92–106.
- SCULLARD, H. H.: *Scipio Africanus in the Second Punic War*. Cambridge, 1930, Cambridge University Press.
- SIDEBOTTOM, H.: International Relations. In Sabin, P. – van Vees, H. – Whitby, M. (eds): *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*. vol. 2, Oxford, 2008, Cambridge University Press. 3–29.
- SIDNELL, P.: *War Horse: Cavalry in Ancient Warfare*. New York, 2006, Continuum International Publishing Group.
- SIMKINS, M.: *The Roman Army from Hadrian to Constantine*. Oxford, 1979, Osprey Publishing.
- SÎRBU, V.: *Imaginar și imagine în Dacia preromană*. Editura Istros, 1997.
- SPEIDEL, M. P.: The Master of the Dragon Standards and the Golden Torc: an Inscription from Prusias and Prudentius' *Peristephanon*. *American Philological Association (1974-)* 115 (1985) 283–287.
- SPENCER, D.: Roman Alexanders: Epistemology and Identity. In W. Heckel – L. A. Tritle (eds): *Alexander the Great: a New History*. Oxford, 2009, Blackwell Publishing. 251–274.
- STEINER, P.: Die dona militaria. *Bonner Jahrbücher* 114–115 (1906) 1–98.
- Z. TÓTH CSABA: Az orlati csontlemezről. http://www.ztothcsaba.hu/3_asztalfiok.htm. Hozzáférés: 2011.08.26.14.10.
- Vermaat, R.: *The Draco, the Late Roman Military Standard*. 1999–2011. <http://www.lectio.org.uk/articles/draco.htm>. Hozzáférés: 2011.08.26.14.10.
- WRIGHT, R. P. – RICHMOND, I. A.: *Catalogue of the Roman Inscribed and Sculptured Stones in the Grosvenor Museum*. Chester, 1955.
- YATES, J.: Signa Militaria. In Smith, William (ed): *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London, 1875, John Murray. 1044–1046.

GYÖRGY PALOTÁS

The Roman Dragon Standard (draco). Military Equipment or Symbol of Power?

The military insignia (*aquila*, *imago*) and the standards of various shapes and uses (*vexilla*, *dracones*) played a very important role in Roman military history. In this essay I wish to delineate a lesser-known but more interesting phenomenon with a novel problem raising approach. I would like to present the role and the importance of military insignia from two viewpoints. I focus on the very mysterious dragon standard (*draco*) of the 2–6th centuries AD, which was already studied repeatedly by the military historians of the Roman era. On the one hand, I expound on the military role, the usage and the nature of this instrument, based primarily on the works of the second-century *auctor* Flavius Arrhianos, and on the works of the late Roman military specialist Vegetius. On the other hand, I want to emphasize the power of the dragon standard which played an important role in not only military but political sense in the era of emperors (Constantius II and Julian the Apostate) in the 4th century AD.